

БОДЛОГЫН СУДАЛГАА БА БОДЛОГЫН ДҮН ШИНЖИЛГЭЭ

(Арга зүйн зөвлөмж)

*Ц. Норовдондог (Ph.D), Ц. Болормаа, О. Нарантуяа***УДИРТГАЛ**

“Хууль тогтоогчдод Тамгын газраас зайлшгүй үзүүлэх ёстой үндсэн үйлчилгээний нэг нь ач холбогдол бүхий нийгэм-эдийн засгийн асуудлаар найдвартай судалгаа шинжилгээ хийх, шинээр гарах хуулийн төсөлд холбогдох судалгаа, дүн шинжилгээ хийж тухайн хуулиас үүдэн гарах эдийн засаг, нийгэм, хүйс хоорондын харьцаа, соёл, төсвийн үр дагаврыг судлан шинжлэх явдал юм” /НҮБХХ-ийн “Ардчилсан засаглалыг бэхжүүлэх” төслийн зөвлөмж /

“Монгол Улсын парламентаас хууль тогтоох буюу бодлого тодорхойлох чиг үүргээ хэрэгжүүлэхдээ бодлогын шинжилгээ, эрсдэлийн менежментийг өргөнөөр ашиглаж, гаргах гэж буй хууль, тухайн хуульд оруулах гэж буй нэмэлт өөрчлөлтийн эерэг, сөрөг тал, гарч болох эрсдэл, түүнийг даван туулах арга замыг тодорхойлж, чухамхүү “Долоо хэмжиж, нэг огтол” гэсэн зарчмыг баримтлах нь зүйтэй юм” /НҮБХХ-ийн “Ардчилсан засаглалыг бэхжүүлэх” төслийн зөвлөмж/

“Академик судалгаа нь хүн төрөлхтөний (үндэстний) мэдлэгийн санг баяжуулж шинэ мэдлэг, загвар бүтээх зорилго агуулдаг бол бодлогын судалгаа нь нийгэмд бодитойгоор оршиж байгаа асуудлыг шийдэх хувилбарт арга замуудыг харуулж, тэдгээрээс оновчтой нэгийг нь бодлогын шийдэл болгож тавих зорилготой.” /Бодлогын судалгааны арга зүйн зөвлөмж, ННФ/

“Судалгаа бол баримт, баттай мэдээнд үндэслэсэн нотолгоотой дүгнэлтэд хүрэх үйл явц бөгөөд гарсан дүгнэлтийг хэрхэн ашиглахаас судалгааны төрөл, хэлбэр хамаарна”

“Бодлогын судалгаа нь бодлогын өөрчлөлт хийх замаар тодорхой нөхцөл /хувьсагч/-ийг өөрчлөхөд гарч болох үр нөлөөг таамаглан танилцуулахад чиглэгддэг бол бодлогын дүн шинжилгээ нь тодорхой асуудлыг шийдэх бодлогын хувилбаруудыг системтэйгээр танилцуулж, үнэлэхэд чиглэгддэгээрээ онцлогтой”

“Бодлогын судалгаа болон бодлогын дүн шинжилгээ нь бодлого боловсруулагч, шийдвэр гаргагчдад зориулан хязгаарлагдмал хугацаанд, тодорхой асуудлыг тогтсон арга зүйгээр задлан шинжлэх, өмнө нь хийгдсэн судалгаа, гаргасан онолуудыг тоймлон ашиглаж бодлогын хувилбаруудын үр дагаврыг тооцоолох үйл ажиллагаа юм”

“Академик судалгаа гэдэг бол нийгмийн харилцааг ойлгох үүднээс онол боловсруулах, “үнэн”-ийг олж тогтоох үйл ажиллагаа бөгөөд бусад судлаач, эрдэмтдийн хэрэгцээнд нийцүүлэн цаг хугацааны хязгаарлалтгүйгээр онол боловсруулах болон шалгах нарийн аргуудыг ашиглан хийгддэг учраас шийдвэр гаргагчдын мэдээллийн хэрэгцээнд нийцэхгүй байх магадлалтай”

СУДЛААЧ, ШИНЖЭЭЧ НАРТ ЗӨВЛӨМЖ

УИХ-аар хэлэлцэн батлах хууль тогтоомж, бодлогын шийдвэрийн чанар, үр өгөөжийг дээшлүүлэх, бодлогын баримт бичиг болон хуулийн төсөл боловсруулах, УИХ-аар хэлэлцэх үйл ажиллагааны явцад шинжлэх ухааны үндэслэлтэй мэдээлэл, судалгаа, бодлогын шинжилгээний санал зөвлөмж гарган дэмжлэг үзүүлэх зорилгоор УИХ-ын Тамгын газарт Судалгааны төв байгуулан ажиллаж байна.

Судалгааны төв нь бусад улс орнуудын судалгаа шинжилгээний байгууллагуудын нэгэн адил шийдвэр гаргах одоогийн тогтолцоог өөрчилж, мэргэжил, арга зүйн зөвлөгөө өгөх, нийгмийн хэрэгцээг хангасан, олон нийтийн сэтгэлд нийцсэн бодлого шийдвэрийг УИХ-аар хэлэлцэн батлахад дэмжлэг үзүүлэх зорилготой.

Судалгааны төвийн үндсэн үйл ажиллагаа нь бодлогын шинжилгээ байх ба хууль болон бодлогын баримт бичгийг боловсруулах, хэлэлцэн батлах үе шатанд УИХ-аар шийдвэр гаргах явцад тулгамдсан асуудлуудыг судалж, бодлогын шинжилгээний санал, зөвлөмжийг гаргахад чиглэгдэнэ.

Төв нь бодлогын хүрээнд тулгамдсан тодорхой асуудлуудаар хавсарга судалгаа хийж тухайн асуудлын стратеги мөн чанарыг судлах, улс төрийн бодлого чиглэлийн өнгөрсөн ба одоо үеийн үр дүнг тодруулан шинжилж үнэлгээ өгөх, тулгамдсан асуудлуудыг шийдвэрлэх бодлогын хувилбарыг боловсруулах ретроспектив, перспектив болон нэгтгэсэн /Integrated/ шинжилгээг хийх зорилготой.

Иймд Судалгааны төвийн референт-шинжээч, референт-судлаач нар судалгаа, шинжилгээний ажлыг гүйцэтгэхдээ дараахь зарчим, шаардлагыг баримталж ажиллах нь зүйтэй.

Бодлогын шинжилгээний зохион байгуулалт

Харьцуулах үзүүлэлт	Онолын судалгаа /political analysis/	Хавсарга судалгаа /policy analysis/
Судалгааны зорилго	Улс төрийн үзэгдэл юмсын мөн чанар, хэрэгжүүлэх механизмыг илрүүлж тайлбарлах	Улс төрийн үйл явцад оролцогчдын өмнө тулгамдаж буй асуудлыг шийдвэрлэх
Судалгааны объект	Цаг хугацаа, орон зайн хувьд хязгаарлагдаагүй улс төрийн үйл явц	Тодорхой хугацаанд шийдвэрлэх ёстой бодлогын тулгамдсан асуудал
Судалгааны субъект	Эрдэмтэд, шинжлэх ухааны байгууллага	Мэргэшсэн төв болон төрийн захиргааны бүтцэд ажилладаг шинжээчид
Захиалагч	Нийгэм	Улс төрчид, шийдвэр гаргагчид

Бодлогын шинжилгээний зорилт:

1. Бодлогын стратегийн асуудлын мөн чанарыг судлан шинжлэх
2. Улс төрийн бодлого, чиглэлийн өнгөрсөн ба одоо үеийн үр дүнг тодруулан шинжлэх
3. Эдгээр үр дүн нь тухайн бодлогын тулгамдсан асуудлыг шийдвэрлэхэд ямар ач холбогдолтой болохыг үнэлэх
4. Стратегийн бодлогын шинэ хувилбарууд, тэдгээрийн болзошгүй үр дүнг тооцох
5. Тулгамдсан асуудлыг шийдвэрлэх бодлогын хувилбарыг боловсруулах

Бодлогын шинжилгээний зарчим:

- Шуурхай, шинэлэг
- Тухайн цаг үеийн бодлогын тулгамдсан асуудалд хариу өгдөг
- Уян хатан, төрөл бүрийн нөхцөл байдалд зохицох чадвартай

- Тоон мэдээллийг чанарын шинжилгээний дүгнэлттэй хослуулсан
- Цаг хугацаа, зохион байгуулалт, санхүүгийн зардлыг хэмнэсэн

Гарах бүтээгдэхүүн:

- Санал
- Зөвлөмж

Бодлогын шинжилгээний үе шат

- ❖ Асуудал шийдвэрлэх шаардлагатай нөхцөл байдлыг үнэлэх
- ❖ Бодлогын шийдвэрлэх асуудлыг тодорхойлох
- ❖ Илүү сайн хувилбар гаргах үүднээс асуудлыг судлах
- ❖ Улс төрийн шийдвэр гаргах
- ❖ Шийдвэрийн хэрэгжилт
- ❖ Гаргасан шийдвэрийн үр дүн, үр ашгийг үнэлж дүгнэх

Бодлогын шинжилгээний төрөл:

1. Дескриптив буюу ретроспектив шинжилгээ-бодлогын хэрэгжилтийн одоогийн нөхцөл байдлыг тодорхойлон үнэлж, үүссэн нөхцөл байдлын учир шалтгааныг тодруулан, урьд нь гаргасан шийдвэрийн үр дагаварыг судлах
2. Перспектив шинжилгээ - Цаашид хэрэгжүүлэх бодлогын альтернатив хувилбарын үр дагаварыг урьчилан дүгнэх /аль нэг шийдвэрийг хэрэгжүүлэх эсэх талаар зөвлөмж гаргах/
3. Үнэлгээ өгөх шинжилгээ - Улс төрийн үнэлгээний бие даасан салбар

Бодлогын шинжилгээ нь улс төрчдийг нийгмийн тусын тулд шийдвэр гаргахад нөлөө үзүүлэхүйц улс төрийн шийдвэрийн хувилбар боловсруулах шатанд чухал ач холбогдолтой судалгаа, шинжилгээний цогц үйл ажиллагаа юм.

Улс төрийн шийдвэр гаргах үе шат:

- Асуудлыг ойлгох
- Зорилгоо сонгож тайлбарлах
- Асуудлыг дэвшүүлж, түүний талаар мэдээлэл цуглуулах
- Асуудлыг шийдвэрлэх бодлогын хувилбаруудыг боловсруулах
- Бодлогын аль хувилбарыг сонгосон тохиолдолд ямар үр дагаварт хүрч болох талаар тогтоосон шалгуурын дагуу үнэлэх
- Бодлогын хувилбаруудаас хамгийн сайныг нь сонгох
- Зөвлөмж гаргах
- Улс төрийн шийдвэр гаргах
- Шийдвэрийн үр ашгийг үнэлэх
- Шийдвэрийг шинэчлэх, дахин хянаж үзэх, өөрчлөх

Бодлогын шинжилгээний шат дараалал:

- Нөхцөл байдлын шинжилгээ
- Прогноз дэвшүүлэх
- Шийдвэр гаргах

Улс төрийн шийдвэрийн үр ашгийг тооцох шалгуур:

- Эдийн засаг, улс төрийн ашиг /баялаг, мэдээлэл, эрх мэдэл, нөлөөлөл олж авах/
- Зардал
- Зарцуулах цаг
- Зорилгод хүрэх магадлал
- Эрсдлийн түвшин
- Шийдвэр нь нийгмийн үнэт зүйлсийн системд тохирч байх
- Гарч буй шийдвэрийг олон нийт хүлээн авахаар байх
- Олон түмэнд дэвшигдэж буй зорилгыг хэрэгжүүлэхэд чиглэсэн нийцтэй оролцооны баримтлалыг төлөвшүүлэхэд тус дөхөм үзүүлэх

Дээрхи зарчим, үечлэлийн дагуу судлаачид болон бодлогын шинжээчид судлагдаж буй асуудлыг шинжлэн шийдвэрлэх арга зам, хамгийн оновчтой гэсэн бодлогын хувилбарыг боловсруулан захиалагчид хандан санал, зөвлөмж гаргана.

БОДЛОГЫН СУДАЛГАА**I. Бодлогын шинжилгээ гэж юу вэ?**

Бодлого судлалын өлгий нутаг болсон АНУ -ын эрдэмтэд бодлогын шинжилгээг маш өргөн хүрээнд судалж тодорхойлсон байдгаас бодлого судлалын ухааны гол төлөөлөгч болох профессор У.Данн болон Е.С.Кауд нар дараахь байдлаар тодорхойлсон байдаг.

Тодорхойлолт:

- Бодлого боловсруулагчдын шийдвэр гаргах суурь нөхцлийг сайжруулах мэдээллүүдийг үүсгэж буй бүх төрлийн шинжилгээг бодлогын шинжилгээ гэнэ.

*Ранд Корпорацийн математикийн тэнхимын анхны тэргүүн,
Бодлого судлаач доктор профессор Е.С. Кауд*

- Бодлогын шинжилгээ нь бодлого боловсруулах үйл явц болоод уг үйл явц дахь мэдлэгийг бүтээх үйл ажиллагаа юм.

*АНУ -ын Питсбургийн Их Сургуулийн бодлого судлаач,
доктор профессор Уилльям Данн*

Бодлогын шинжилгээний онцлог:

Бодлогын шинжилгээ нь тайлбарын, үнэлгээний болон зөвлөгөөний чанар бүхий олон талт шинжлэх ухаануудын оролцоотой. Бодлогын шинжилгээ нь нийгмийн болон харилцааны шинжлэх ухаануудаас гадна олон нийтийн удирдлага, хуульзүй, философи, ёсзүй, хэрэглээний математик болон бусад анализын системүүдийг хэрэглэнэ. Дээрх салбаруудын тусламжтайгаар бодлогын шинжээч нь ерөнхийдөө гурван төрлийн асуултад хариулах дараахь мэдээллийг бий болгодог:

- Тулгамдаж байсан асуудал шийдэгдсэн эсэхийг харуулах ололт амжилт, үнэ цэнэ
- Дээрх ололт амжилтыг биелүүлэхийн өмнө тулгарч буй эсвэл биелэлтийг нь хялбаршуулж буй байдал
- Асуудлуудыг амжилттайгаар шийдэх арга замууд

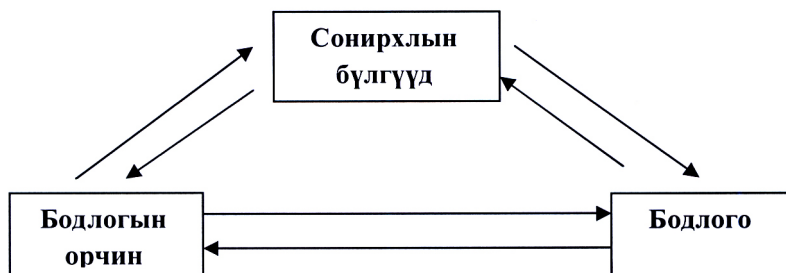
Дээрх гурван асуултанд хариулахын тулд бодлогын судлаач нь

- Туршилтын /empirical/,
- Үнэлгээний /Valuative/,
- Норматив /normative/ гэсэн гурван арга замын нэгийг юмуу бүгдийг нь хэрэглэх шаардлагатай болдог.

Хандлага	Үндсэн асуулт	Мэдээллийн төрөл
Туршилтын	Тухайн асуудал оршин бий юу, ирээдүйд бий болох уу (Facts)	Тайлбар, таамаглал
Үнэлгээний	Асуудлыг шийдэх нь хэр чухал болох, үнэ цэнэ (values)	Үнэлгээний
Норматив	Юу хийх хэрэгтэй болох (action)	Зөвлөгөөний

Бодлогын систем:

Бодлогын систем нь гурван элементийн хоорондын харилцаанаас тогтоно. Энэ гурван элемент нь **бодлого**, **сонирхлын бүлгүүд** болон **бодлогын орчин** юм. Бодлого нь төр болон түүний байгууллагаас боловсруулсан бүх салбарт хамааралтай сонголтууд юм. Сонирхлын бүлгүүд нь төрийн бодлого чиглэгдэж буй хувь хүн болон бүлэг хүмүүс юм. Бодлогын орчин нь бодлогын асуудлуудыг тойрсон үйл явдлуудыг багтаах бөгөөд уг үйл явдлууд нь сонирхлын бүлгүүдэд нөлөөлөн, сонирхлын бүлгүүд ч мөн дээрх үйл явдлуудад нөлөөлж байдаг. Бодлогын системийн гурван элементийн харилцан хамааралыг У.Данн доорхи маягаар схемчилсэн байдаг.

Бодлогын орчин	Сонирхлын бүлгүүд	Бодлого
Гэмт хэрэг	Бодлогын шинжээчид	Хуулийн албадлагын
Инфляци	Иргэд	Эдийн засгийн
Ажилгүйдэл	Үйлдвэрчний эвлэл	Нийгмийн халамжийн
Ялгаварлал	Улс төрийн намууд	Ажилтан, албан хаагчийн
Хотын ядуурал	Агентлагууд	Хотын

Бодлогын шинжилгээний төрлүүд:

- Проспектив – Prospective
- Ретроспектив – Retrospective
- Нэгтгэсэн – Integrated гэсэн гурван үндсэн хэлбэр байна.

Перспектив бодлогын шинжилгээ нь бодлогын арга хэмжээг эхлэн гүйцэтгэхээс өмнө мэдээллийг бүтээх түүнийг хувиргах явдал бөгөөд эдийн засагч, системийн аналит, үйлдэл судлаачдын ажиллах стилийг /загварыг/ перспектив анализаар тайлбарлаж болно.

Перспектив бодлогын шинжилгээ нь бодлогын холбогдолтой мэдээллүүдийг синтезлэн, бодлогын давуу талт сонголтуудыг санал болгож, бодлого шийдвэрлэх үйл явцад туслах зорилготой үйл ажиллагаа юм. Бодлогын шинжилгээ нь зарчмын хувьд мэдээлэл цуглуулахаас ялгаатай юм. Харин бодлогын судалгаа нь шинжлэх ухааны аргачлал ашиглан бодлогын холбогдолтой мэдээллүүдийн хоорондох уялдаа холбоог тайлбарлах юм гэжээ.

Перспектив бодлогын шинжилгээ нь асуудлыг шийдвэрлэхэд илүү тохиромжтой гэж тооцогдож буй шийдвэр болон төрийн тухайн асуудлыг шийдвэрлэх хүчин чармайлтын хооронд завсар үүсгэдэг сул талтай.

Ретроспектив бодлогын шинжилгээ нь бодлогын арга хэмжээ гүйцэтгэгдэж эхэлсний дараа бодлогын холбогдолтой мэдээлэл бүтээх, хувиргах үйл явц юм.

Ретроспектив шинжилгээ нь **бодлогын шалтгаан, үр дагаварыг тайлбарлаж, бодлого боловсруулагчдын зорилгыг тодорхойлж** өгнө. Бодлого боловсруулагчдын зорилгыг тодорхойлсноор тэдэнд бодлогын үр дүнгийн талаар хяналт болон үнэлгээ хийх боломж олгох ба дахин асуудал тодорхойлж, бодлогын шинэ хувилбарууд боловсруулан, асуудлыг шийдвэрлэх тал дээр авах арга хэмжээг санал болгоно.

Энэ нь перспектив бодлогын шинжилгээ рүү буцна. Өөрөөр хэлбэл, үр дүнг хянаж дүгнэх бөгөөд дараа нь дахин бодлого боловсруулах шаардлага гарвал бодлогын арга хэмжээ авахаас өмнө бодлогын мэдээллийг бүтээнэ. Энэ шинжилгээний сул тал нь хэрэгжээд дууссан бодлогын хэрэгжилтүүд, туршлагаудыг хамардаггүй тул асуудлыг шийдвэрлэх шийдвэр гаргахад тийм ч үр бүтээлтэй байж чаддаггүй байна.

Нэгтгэсэн бодлогын шинжилгээ нь бодлогын арга хэмжээ авагдахаас өмнө болон авагдсаны дараа бодлогын холбогдолтой мэдээлэл бүтээх, түүнийг хувиргах үйл явц юм. Нэгтгэсэн бодлогын шинжилгээнд шинжээч ретроспектив, перспектив бодлогын шинжилгээг нэгтгээд зогсохгүй бодлогын холбогдолтой мэдээллийг тасралтгүй тогтмол боловсруулах шаардлагатай байдаг.

Энэ нь шаардлага хангасан, хамгийн тохиромжтой бодлогыг олж хэрэгжүүлэх хүртэл бодлогын шинжилгээний үйл явц буюу бодлогын мэдээлэл боловсруулж, бодлогын арга хэмжээ авах процедур нь тойрог хэлбэрээр үргэлжилнэ гэсэн үг юм. Тиймээс энэ төрөл нь бодлого хэрэгжүүлэхийн өмнө болоод хойно мэдээлэл бүтээж байгаа буюу перспектив, ретроспектив анализын хоёуланг нь явуулж байгаагаараа онцлог ажээ. **Нэгтгэсэн шинжилгээ нь дээрх хоёр төрлийн шинжилгээнүүдийн давуу талуудыг агуулахын хажуугаар ямар ч сул талыг нь агуулаагүйгээрээ хамгийн их давуу талтай юм.** Нэгтгэсэн шинжилгээний үед бодлого боловсруулах үйл явцыг байнга хянаж, тогтмол дүгнэлт хийх боломжтой байдаг.

Бодлогын судалгаа, бодлогын дүн шинжилгээ болон академик судалгааны ялгаа:

	Бодлогын судалгаа	Бодлогын дүн шинжилгээ	Академик судалгаа
Үндсэн зорилго	Бодлогын өөрчлөлт хийх замаар тодорхой нөхцөл /хувьсагч/-ийг өөрчлөхөд гарч болох үр нөлөөг таамаглан танилцуулах	Тодорхой асуудлыг шийдэх бодлогын хувилбаруудыг системтэйгээр танилцуулж, үнэлэх	Нийгмийн харилцааг ойлгох үүднээс онол боловсруулах, “үнэн”-ийг олж тогтоох
Хэнд зориулсан	Бодлого боловсруулах үйл явцад оролцогч талууд, холбогдох мэргэжлийн хүмүүс	Шийдвэр гаргагч хүн, байгууллага	Бусад судлаач, эрдэмтэд
Ерөнхий хэлбэр маяг	Асуудлыг тогтсон аргазүйгээр авч үзэн боловсруулалт хийнэ. Асуудлаа шийдэх арга замыг олох зорилго, анхнаасаа сайтар тодорхойлогдсон байх	Өмнө хийсэн судалгаа, гаргасан онолуудыг тоймлон, бодлогын хувилбаруудын үр дагаврыг тооцоолно.	Онол боловсруулах болон шалгах нарийн аргуудыг ашиглана. Гол төлөв өмнө нь цуглуулсан байсан бэлэн баримтыг ашигладаг.
Цаг хугацааны цар хүрээ	Тухайн асуудлын амьдралд үүсэх давтамжаас хамааран заримдаа хугацаа хязгаарлагдмал байна	Тодорхой шийдэл олох зорилгоотой тул хугацаа маш хязгаарлагдмал	Цаг хугацааны хязгаарлалт бага
Сул тал	Судалгааны үр дүнг төрийн бодлого, шийдвэр болгох, шийдвэр гаргагчдад хүргэхэд хүндрэлтэй	Судалгааны захиалагч, цаг хугацааны шахалтаас болж хамрах хүрээ явцуу болох магадлалтай	Шийдвэр гаргагчдын мэдээллийн хэрэгцээнд нийцэхгүй байх магадлалтай

Дүгнээд хэлбэл, академик судалгаа нь хүн төрөлхтний үндэстний мэдлэгийн санг баяжуулж шинэ мэдлэг, загвар бүтээх зорилго агуулдаг бол бодлогын судалгаа нь нийгэмд бодитойгоор оршиж байгаа асуудлыг шийдэх хувилбарт арга замуудыг харуулж, тэдгээрээс оновчтой нэгийг нь бодлогын шийдэл болгож тавих зорилготой байна.

II. Бодлогын судалгаа гэж юу вэ?

- ❖ Энэ контекстэнд, дүн шинжилгээ гэдэг нь асуудлыг хэрхэн шийдвэрлэх зарим хувилбаруудыг гаргахыг хэлнэ.
- ❖ Конгрессийн судалгааны төв илүү нарийвчилсан судалгаа хийх зорилго бүхий бодлогын шинжилгээ хийдэг. Бодлогын судалгаа нь нийгмийн ээдрээтэй асуудлуудыг шийдвэрлэх системчилсэн стратеги юм.
- ❖ Энэ үйл явцын хүрээнд шинжилгээ нь дараахь 3 алхамаас бүрдэнэ. Үүнд:
 - Асуудлыг тодорхойлох
 - Асуудлыг шийдвэрлэх альтернатив арга замыг боловсруулах
 - Эдгээр альтернативуудын үр нөлөөг тооцох

- ❖ Зөвлөмж гаргахаас татгалзах. Учир нь зөвлөмж гаргах нь “Ямар арга зам улс оронд сайн нөлөө үзүүлэх вэ” гэсэн үнэлгээ хийхэд хүргэнэ.

III. Дүн шинжилгээний түвшин:

- Дүрсэлсэн тайланд дүн шинжилгээний үр дүнг оруулах шаардлагагүй.
- Асуудлыг үнэлэхдээ мэдлэгийн хүрээг бага зэрэг тэлэх нь ашигтай байдаг.
- Үүнийг та хэрхэн гүйцэтгэж болох тухай зарим санааг авч үзье.
- Дүн шинжилгээний жишээнүүд
 - Судалгааны асуудлын шалтгааныг бусад экспертүүд хэдийнээ судалсан байж болно.
 - Тэдгээр шалтгааныг та судалгаандаа оруулснаар тэдний өмнөөс хариуцлага хүлээх ёсгүй.
 - Гэхдээ та үзэл бодлын ялгааг гаргах хэрэгтэй.
- Бусад гадны экспертүүд тухайн асуудлыг шийдвэрлэх арга зам хэмээн тодорхойлсныг олж мэдээл. /уламжилж авсан альтернативууд/ Үүнд асуудлыг шийдвэрлэх арга замуудыг аль болох өргөн хүрээтэйгээр авах.
- Хэрэв асуудлыг шийдвэрлэхээр санал болгосон ганц арга зам байвал тэрхүү арга замын давуу ба сул талын дүн шинжилгээг гаргах
 - Асуудлыг шийдвэрлэхээр санал болгосон арга замын давуу ба сул тал нь юу вэ?
 - Шударга бай. /давуу ба сул талыг аль болох адил тоогоор гаргах/
- Таныг судалгаа хийх явцад хэд хэдэн чухал бодлогын асуудлууд урган гарч болно.
 - Эдгээр асуудлуудыг үйлчлүүлэгчтэйгээ Бодлогын асуудал, Бодлогын асуулт эсвэл бодлогын үр дагаварын хэлбэрээр хуваалцах
- Эдгээр арга хэрэгслийг бүхэлд нь буюу зармыг нь “шинжилгээ” хэмээх тодорхойлолтонд оруулах боломжтой.

Судлаачийн эцсийн бүтээгдэхүүн:

- Бодлогын судалгааны тайлан. Энэ нь судалгааны ажлын гол бүтээгдэхүүн байх ба уг баримт бичигт бодлого, шийдвэрээр зохицуулж болох бодит проблем, асуудлыг тогтсон аргачлалаар задлан шинжлээд, бодлогын хувилбаруудыг танилцуулсан тайлан байна.
- Бодлогын дүн шинжилгээний тойм. Энэ нь дээрх судалгааны тайлан болон хоёрдогч мэдээллийн бусад эх сурвалжууд (жишээлбэл, бусад судалгаа)-ыг ашиглан тухайн асуудлаар хэрэгжүүлж болох бодлогын хувилбаруудыг харьцуулан үнэлсэн баримт байх юм. Энэ товч тоймоор судлаач өөрийн боловсруулсан бодлогын хувилбарыг бусад хувилбартай харьцуулан үнэлснээ тоймлон харуулах бөгөөд бодлого боловсруулагч, шийдвэр гаргачдад танилцуулна.
- Бодлогын судалгааны чиглэл тус бүрээр бүрдүүлсэн өгөгдлийн сан. Судалгааны явцад судлаач тодорхой асуудлаар баялаг мэдээллийн сантай болдог. Эдгээр тоон болон чанарын өгөгдлүүд нь судлаачийн хийсэн судалгаа, хүрсэн дүгнэлтийн цаадах нотолгоо болохоос гадна дараа дараагийн судалгаанд суурь мэдээлэл болгон ашигласнаар цаг хэмнэх ач холбогдолтой материал юм. Тиймээс өгөгдлүүдийг нэгтгэн, ангилж мэдээллийн сан байгуулаад, цахим хэлбэрээр хадгалах хэрэгтэй.

Бодлогын дүн шинжилгээний бүрэлдэхүүн хэсэг:

Бодлогын судалгаа, дүн шинжилгээг тусдаа гэж ойлгож болох ба судалгааны баримтад дүн шинжилгээг бүрэн гүйцэд хийж, харин түүний хураангуйг тусад нь бодлого боловсруулагчдад зориулсан бүтээгдэхүүн болгох юм. Өөрөөр хэлбэл судлаач бодлогын судалгааны аргууд дээр үндэслэн бодлогын дүн шинжилгээ хийх юм. Тиймээс бодлогын дүн шинжилгээ ямар бүрэлдэхүүнтэй байхыг дор товч тайлбарлая.

Дүн шинжилгээ нь дараах шаардлагыг хангасан байна:

- Бодлогын асуудал проблемыг ойлгомжтой тодорхойлсон байх
- Өнөөгийн бодлогыг тоймлон тайлбарласан байх
- Бодлогын боломжит хувилбаруудыг гаргасан байх
- Хувилбаруудыг үнэлэх багц шалгуурыг сонгосон байх
- Бодлогын сайжруулах, илүү оновчтой болгоход чиглэсэн тодорхой алхамуудыг санал болгон зөвлөсөн байх

Асуудлын тодорхойлолт

Асуудлыг аль болох ойлгомжтой, тодорхой томъёолон тавих нь чухал. Үүнд мөн асуудлын мөн чанар, цар хүрээ, хэнд нөлөөлж байгаа зэргийн талаар хийгдсэн холбогдох судалгааны товч тоймыг оруулах хэрэгтэй. Түүнчлэн уг асуудлын нөлөөлөлд өртөж байгаа буюу ашиг, сонирхол нь хөндөгдөж байгаа сонирхлын бүлгүүд, хувь хүмүүсийг тодорхойлох ач холбогдолтой.

Өнөөгийн бодлого

Өнөөгийн хэрэгжиж байгаа бодлогыг тоймлож өгнө. Үүнд хэзээнээс хүчинтэй болсон хэн дэмждэг, хэний эсэргүүцэлтэй тулгардаг, өөрчлөлт орвол хэнд сайнаар, хэнд муугаар нөлөөлөх, ямар төрийн болон төрийн бус байгууллагууд уг бодлоготой холбогдож байгаа зэргийг гаргаж өгнө.

Бодлогын хувилбаруудын тодорхойлолт

Бодлогын хувилбаруудаас бусад орны болон дотоодын туршлага, бусад салбарын бодлогын туршлага зэргээс хайж болох юм. Наад зах нь хоёр бодлогын хувилбар гаргасан байх хэрэгтэй. Эдгээр хувилбар нь тухайлбал томоохон өөрчлөлт шинэтгэл, эсвэл шат дараалсан бага зэргийн өөрчлөлтийн хоёр хувилбар байж болох юм.

Үнэлэх шалгуурын сонголт

Хувилбаруудыг тодорхой шалгууруудаар үнэлэн сонгох нь сонголтыг зөв хийхэд чухал. Эдгээр шалгуурт үр ашиг, үр дүн, тэгш байдал, хэрэгжих боломж, уян хатан байдал буюу сайжруулах боломж, улс төрийн хувьд хүлээн авах боломж, гол сонирхлын бүлгүүд хүлээн зөвшөөрөх байдал зэрэг орж болох юм.

Хувилбаруудын үнэлгээ

Дээрх сонгосон шалгууруудыг ашиглан хувилбар бүрийг үнэлэх хэрэгтэй. Ингэхдээ хувилбар бүрийн давуу болон сул талыг онцлон харуулах хэрэгтэй. Гол сонирхлын бүлгүүдийн сонирхлыг үнэлэхийг мөн оролдох хэрэгтэй.

Аль нэг хувилбарын сонголт

Үнэлгээний шалгуур дээрээ үндэслэн тодорхой хувилбарыг дэмжсэн зөвлөмж гаргах хэрэгтэй. Уг сонголтын давуу болон сул талыг тодорхой дурьдсан байх шаардлагатай.

ХУУЛЬ ТОГТООХ ЧИГЛЭЛИЙН СУДАЛГАА**Үндсэн концепци****I. Хууль тогтоох байгууллагад судалгаа шинжилгээний ажил ямар ач холбогдолтой вэ?**

- Хууль тогтоох байгууллага үр өгөөжтэй үйл ажиллагаа явуулах нь ардчилалын үндэс
- Хууль тогтоох байгууллага үр өгөөжтэй үйл ажиллагаа явуулахын үндэс нь хэрэгцээтэй мэдлэг ба мэдээлэл болно. Үүнд:
 - ✓ Тодорхой бодлогын асуудлаар ухаалаг шийдвэр гаргах
 - ✓ Улс орныг удирдахад илүү идэвхитэй үүрэг гүйцэтгэх
- Иймээс судалгаа, шинжилгээ нь хууль тогтоох байгууллага ба ардчилалд чухал ач холбогдол бүхий ажил болно.

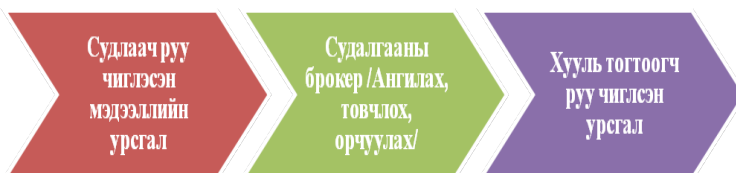
II. Уламжлалт академик судалгаа болон бодлогын судалгаа шинжилгээний ялгаа юунд оршдог вэ?

Судалгааны хэмжүүр	Уламжлалт академик судалгаа	Бодлогын судалгаа
Зорилго	“Эцсийн үнэн”-ийг олж тогтоох	Тодорхой асуудлыг шийдвэрлэх
Хамрах хүрээ	Тодорхой нэг салбарын гүнд орох	Олон салбарыг хамран, гэхдээ дор хаяж нэг салбарыг нарийвчлан судална.
Хугацаа	Эцсийн үнэн”-ийг олж тогтоох хүртэл	Шаардлагатай үед /ихэнхидээ тэр дор нь/ парламентын чуулганы хэлэлцэх асуудалтай цаг хугацааны хувьд холбогдоно. Гарч болзошгүй асуудлуудад бэлэн байна.
Хэрэглэх хүрээ	Голчлон мэргэжилтнүүд л уншиж ойлгоно.	Техникийн бус уншигчдад зориулсан тодорхой, товч, асуудлыг шийдэхэд чиглэсэн тайлан байна. Тайлан нь хугацаагүй хэсэг, график зураг ба хүснэгттэй байна.
Орчин	Бие даасан судлаач ганцаарчлан ажиллах нь нийтлэг	Багаар ажиллах нь илүү нийтлэг болж байна.

III. “Судалгааны брокер”-ийн үүрэг ба дүн шинжилгээний процесст түүний эзлэх байр суурь

- ❖ Нийгмийн шинжлэх ухааны судалгаа ба мэдлэг хэрхэн хууль тогтоох байгууллагын шийдвэр гаргагчид хүрдэг вэ?
- ❖ Энэ үйл явц нь академик судлаачаас эхэлнэ. Академик судлаачийн бүтээлийг хууль тогтоох байгууллагын судалгааны брокер авч, парламентад шийдвэр гаргах бодлогын баримт болгоно.

Академик судлаач → Судлаач брокер → Бодлого тодорхойлогч

Судалгааны брокерийн үүрэг:

- ❖ Судалгааны брокер нь санаа бодлын ерөнцийг шийдвэр гаргагчийн ертөнцтэй холбох чухал концепцийг нэвтрүүлсэн.
- ❖ Судалгааны брокер/шинжээч/ нь дээрх 2 ертөнцийг холбох гүүр болдог.
- ❖ Ажил үүргээ амжилттай гүйцэтгэхийн тулд судалгааны брокер доорхи шаардлагыг хангана. Үүнд:
 - Дээрхи хоёр ертөнцөд эксперт хэмээн хүлээн зөвшөөрөгдсөн байх /академик ба хууль тогтоох хүрээнд/
 - Дээрхи хоёр ертөнцийн “хэл”-ийг эзэмшиж тэдний хооронд “орчуулагч”-ийн үүрэг гүйцэтгэх
 - Хууль тогтоох байгууллагад шаардлагатай байгаа мэдээллийн хэрэгцээг ойлгож академик ертөнцөд уламжлах
 - Академик ертөнцийн тодорхой концепцийг авч хууль тогтоогчид ойлгохуйц практик хэлбэр, тодорхойлолтонд оруулах
 - Академик судлаачдыг хууль тогтоох байгууллагынхантай харилцан санал солилцуулах /жишээ нь, нээлттэй сонголд гэрчийн хувьд урих, мэдээлэл хийлгэх, эсвэл гэрээгээр судалгаа хийлгэх/

АЛЬТЕРНАТИВ ХУВИЛБАРУУДЫГ БОЛОВСРУУЛАХ

- Судалгааг иж бүрэн эхлүүлэх-байж болох бүх хувилбаруудыг жагсаах
- Олон хувилбаруудын давуу ба сул талуудыг шинжлэн гаргах
- Туйлширлаас зайлсхийх
- “Арга хэмжээ авах хэрэггүй” гэсэн нь хувилбар мөн үү гэдэгт анхаарлаа хандуулах
- Асуудлын “идэвхижилт”-ийн циклийг анхаарах. Альтернатив хувилбарыг гаргах тохиромжтой цаг үе нь хэзээ болохыг анхаарах.
- Шинэ санаа гаргах боломжтой юу? Шинэ санааг хаанаас гаргах вэ гэх зэрэг асуудлыг анхаарах.
- Нийтлэг алдаа гаргахаас зайлсхийх. Бүтэшгүй альтернатив хувилбарууд ба үндэслэлгүй дүгнэлтүүд гаргахгүй байх.
- Альтернатив хувилбаруудыг өрсөлдүүлж болно.
- Хувилбарууд нь улс төрийн нөхцөл болон нөөц хөрөнгийн хувьд хэрэгжих бололцоотой байх ёстой.
- Хувилбаруудыг 3-4 шилэгдмэл хувилбар гаргатал шүүн сонгох

АСУУДЛЫГ ТОДОРХОЙЛОХ НЬ**I. Асуудлыг тодорхойлохын ач холбогдол**

- ! Асуудлыг анхнаас нь зөв тодорхойлох нь чанартай судалгаа шинжилгээний

тайлан гаргах үндэс болно.

- Асуудлыг тодорхойлох үйл явц нь таны судалгааны хүрээг хумих, гол асуудлууд дээр төвлөрөх ач холбогдолтой.
- Мөн таны үйлчлүүлэгчид асуудлыг ойлгоход туслах ач холбогдолтой.
- ! Судалгааны үйл явцын эхэнд судалгааны асуудлыг тодорхойлоход анхаарал хандуулах хэрэгтэй.
- ! Тодорхойлсон асуудлыг хянаж, шаардлагатай бол засвар оруулах
- ! Хэрэв гол асуудлын талаархи таны ойлголт өөрчлөгдвөл энэ тухай үйлчлүүлэгчдээ мэдэгдэх

II. Асуудлыг тодорхойлох үйл явцад учрах бэрхшээл

- ! Асуудлыг тодорхойлох нь амархан санагдавч нилээд ээдрээтэй байж болно.
- ! Асуудлыг буруу томъёолж тодорхойлох нь алдаатай дүгнэлтэнд хүргэж болзошгүй.
- ! Үндсэн асуудлыг хоёрдогч асуудал, шинж тэмдэг, шалтгаантай андуурах эрсдэлтэй.
- ! Зарим хувилбаруудыг огт анхааралгүй орхих, зарим хувилбарыг үндэслэлгүй дөвийлгөх маягаар асуудлыг тодорхойлох нь нийтлэг ажиглагддаг.
- ! Асуудлыг тодорхойлох сайн арга нь асуудлыг шийдвэрлэх ямар ч хувилбарыг орхигдуулах ёсгүй.

III. Асуудлыг тодорхойлох алхамууд.

- ! Судалгааны тайлангийн эхэнд асуудлыг тодорхойлох бөгөөд энгийн үг хэллэгээр томъёолох.
 - Асуудлын мөн чанар, агуулга болон цаг хугацааны факторыг тайлбарлах
 - Асуудлыг тодорхой тайлбарлах
 - ✓ Цар хүрээ
 - ✓ Цаг хугацаа
 - ✓ Цаашдын хандлага /Асуудал газар авч байгаа эсэх/ /Богино хугацаанд эсвэл урт хугацаанд/
- ! Асуудлыг үүсгэгч шалтгааныг тодорхойлолтонд олж тусгах
- ! Үүсч болзошгүй зарим хоёрдогч болон бусад асуудлуудыг тогтоох
- ! Эдгээр асуудлыг шийдвэрлэхэд хууль тогтоох байгууллагын үүргийг тодорхойлох
- ! Уг асуудалд эрх ашиг нь хөндөгдсөн гол талуудыг олж тогтоох
- ! Хэлэлцүүлгийн цаана байгаа зорилго, ашиг сонирхолыг тогтоох

ЗАСГИЙН ГАЗРААС ӨРГӨН БАРЬСАН ХУУЛИЙН ТӨСӨЛД ДҮН ШИНЖИЛГЭЭ ХИЙХ

1/ Хуулийн төслийн зорилго ба түүх

- Хуулийн төслийн танилцуулгыг бэлтгэх

1. Хуулийн төслийн санаачлах болсон шалтгаан
2. Хэрэв хуульд нэмэлт өөрчлөлт оруулах гэж байгаа бол уг хуулийн талаархи мэдээлэл
3. Хуулийн төслийн түүх

4. Энэ асуудлаархи бусад хуулиуд

2/ Хуулийн төслийн заалт бүрийн дүн шинжилгээ

1. Хуулийн төслийн чухал бүлгүүдэд дүн шинжилгээ хийх /бүх бүлгүүдэд дүн шинжилгээ хийхгүй/
2. Бүлгийн дүн шинжилгээ: Энэ хуулийн төсөл нь юу хийх эсвэл юу хийхгүй байхыг санал болгож байгаа; томъёоллын асуудал байх эсэх; бүлгийн үзүүлэх нөлөө гэх мэт
 - Хуулийн бүлгийн заалтуудыг хуулж бичихгүй байх
 - Хуулийн төслийн бүтцийг давтах албагүй
 - Асуудлыг ач холбогдолын дарааллаар нь шинжлэх
 - Хуулийн төсөл болон чухал бүлгүүдийг тодорхой, ойлгоход хялбар байдлаар тайлбарлах
 - Бусад холбогдох мэдээллийг нэмж оруулах

3/ Санал

1. Эрдэмтэн, бие даасан хүрээлэнгүүд, судалгааны байгууллагууд, сонирхлын бүлгүүд болон хэвлэл мэдээллийн байгууллагын сурвалжлагч зэрэг гадны мэргэжилтнүүдийн дүн шинжилгээ, саналыг оруулах
2. Үүнд энэ хуулийн төслийг дэмжигч болон шүүмжлэгчдийн аль алины санал шүүмжлэлийг оруулахыг анхаарна уу.
3. Хуулийн төслийн талаар засгийн газар болон хууль тогтоох байгууллагын албанаас өгсөн мэдээллийн ялгааг ойлгох.

ҮР НӨЛӨӨГ ТООЦОХ**I. Үр нөлөөний дүн шинжилгээ**

- Өргөн барьсан хуулийн төслийн болзошгүй үр нөлөөний талаархи мэдээлэл нь хууль тогтоогчдод маш чухал.
- Засгийн газраас өргөн барьсан хуулийн төслийн үр нөлөөний тооцоо нь аль болох эерэг байхаар гаргасан байдаг.
- Судлаач нь дүн шинжилгээний тайландаа өргөн барьсан хуулийн төслийн үр нөлөөг бие даан тооцож гаргахыг оролдох нь хууль тогтоох үйл явцад оруулах чухал хувь нэмэр болно.
- Үр нөлөөг мөнгөн хэлбэрээр гаргах боломжгүй тохиолдолд тооцох нь маш хэцүү байж болно.
- Хэдий тийм ч, үр нөлөөг тооны бус буюу мөнгөн бус хэлбэрээр тооцох нь чухал ач холбогдолтой.
- Судлаач нь хуулийн төслийн үр нөлөөний талаар дор хаяж асуудлыг хөндөх хэрэгтэй.

II. Үр нөлөөний төрлүүд:**1. Санхүү, төсвийн үр нөлөө**

- ✓ Засгийн газрын төсвийн орлого болон зарлагын үр нөлөөгөөр хязгаарлагдана.

2. Эдийн засгийн үр нөлөө

- ✓ Өргөн утгаараа эдийн засгийн үр нөлөөний дүн шинжилгээ нь өргөн барьсан хуулийн төсөл нь эдийн засгийн байдлыг сайжруулах эсвэл муутгах үр нөлөөтэй эсэхийг тодорхойлоход оршино.
- ✓ Хуулийн төслийн үр нөлөөг улсын эдийн засгийн макро түвшинд, эсвэл салбарын буюу бүс нутгийн түвшинд тооцож тодорхойлж болно.
- ✓ Чухал арга хэмжээний үр нөлөө байж болно. Жишээ нь: ажлын байр, орлого, үйлдвэрлэл, худалдаа гэх мэт.

3. Нийгмийн үр нөлөөний жишээнүүд

- ✓ Тодорхой нийгмийн бүлэг, хүйс, хүүхдүүдэд үзүүлэх үр нөлөө.
- ✓ Нийгмийн эрүүл мэнд болон дундаж наслалтанд үзүүлэх үр нөлөө.
- ✓ Олон нийтийн аюулгүй байдалд үзүүлэх үр нөлөө.
- ✓ Байгаль орчинд үзүүлэх үр нөлөө.
- ✓ Гадаад харилцаанд үзүүлэх үр нөлөө.

III. Судлаачид ямар үр ашигтай үйлчилгээ үзүүлж болох вэ?

- Аль болох тоон үзүүлэлт бүхий тооцоог гаргах.
- Тооцооны хэлбэлзэх хүрээг гаргах.
- Өртөг болон ашгийг тооцох, эерэг ба сөрөг үр дүнг гаргах.
- Мөнгөн хэлбэрээр тооцох боломжгүй чанарын үр нөлөөг гаргах.
- Хэдийгээр тодорхой мэдээ, мэдээлэл байхгүй нөхцөлд ч судлаач өргөн баригдсан хуулийн төслийн болзошгүй үр дагаварыг тодорхойлох бололцоотой.
 - Энэ хуулийн төслийг дэмжигч, эсэргүүцэгчдийн харьцааг гаргах.
 - Өргөн баригдсан хуулийн төслийн эдийн засгийн үр дагавар, өртгийн талаархи Засгийн газар болон бусад экспертүүдийн хийсэн тооцоо, судалгааг тайланд оруулах.
 - Бусад улс орны ижил төрлийн хуулийн харьцуулсан судалгааг гаргах.
 - Эдийн засагт үзүүлэх үр дагаварыг асуулт хэлбэрээр нягтлах.
- Тооцоог гаргахад дараах бэрхшээлүүд тохиолдоно. Үүнд:
 - Ихэнх тохиолдолд холбогдох мэдээллүүд байхгүй байх.
 - Урьдчилан тооцоогүй үйл явдлууд үнэлгээг үнэ цэнэгүй болгох.
 - Төлөвлөөгүй хийгээд гэнэтийн үр дагавар гарах.

ХУУЛЬ ТОГТООХ БАЙГУУЛЛАГЫН ҮЙЛЧЛҮҮЛЭГЧИД (СОНГОГЧИД) ХҮРЧ АЖИЛЛАХ НЬ**Урьдчилсан нөхцөл**

- Хариуцаж буй асуудал, парламент дээр юу болж байгаа талаар байнга сонсож мэдэх, шинэ соргог мэдээлэл авч ажиллах.
- Хууль тогтоох асуудлыг урьдчилан харж, асууж лавлаж болох асуултад хариулах бэлтгэлтэй байх.
 - Хүсэлт тавихыг хүлээхгүйгээр дүн шинжилгээ хийх ажлыг цаг ямагт хийж байх.
 - Хэрэв боломжтой бол танд хандаж ийм хүсэлт тавихаас өмнө тайлан гаргаж байх.

Хууль тогтоох хэрэгцээ шаардлага, санал хүсэлтийг олж мэдэж хариу арга хэмжээ авах

- Судлаачид сайн үйлчилгээ үзүүлэх нь УИХ түүнийг өргөнөөр ашиглах нөхцлийг бүрдүүлнэ.
- Өөрийн нөөц бололцоо (юуны өмнө байнгын хороод)-нд анхаарлаа хандуулах.
- Хууль тогтоох нөлөөтэй асуудлуудад төвлөрч ажиллах.
- Сонгогчдын санал хүсэлтийн мөрөөр бодитой, үр дүнтэй хариу арга хэмжээ бага хугацаанд авах нь таныг нэр хүндтэй болгоно.
- Санал хүсэлт тавьсан хүнтэй байнга эргэж холбоо барьж байх (бодит асуудлыг олж тогтооход нь тусалж, түүнийг хэрхэн ашиглах бодолтой байгааг нь асууж, хэрэгжих боломжтой хугацааг товлож, түүнийг баримталж ажиллах).

Сонгогчид заримдаа ойлгоход бэрхшээлтэй буюу чухам юу хэлэх гээд байгаа нь мэдэгдэхгүй асуулт тавьдаг. Иймд:

- Сонгогчдын санал хүсэлтэд хариу өгөхдөө тэдэнд өөр ямар нэгэн санал хүсэлт байгаа эсэхийг асууж байх.
- Сонгогчдын санал хүсэлтэд хэзээ ч “үгүй” гэсэн хариу өгөхгүй байх. Гэхдээ өөрт байгаа нөөц бололцоо, цаг хугацаанд тохируулан санал хүсэлтийг шийдвэрлэх.

Сонгогчид дандаа хэрэгжих боломжгүй хугацаанд хэтэрхий олон асуудлыг шийдэж өгөх санал хүсэлт тавьдаг. Иймд:

- ❖ Өөрийн хийж чадахгүй зүйлийг амлахгүй байх.
- ❖ Эмзэг ба санал хуваагдаж туйлшралд хүргэж болох асуудлыг мэдэж, нилээд болгоомжтой хандаж байх.
- ❖ Сонгогчид танаас юу хийх талаар зөвлөмж өгөхийг хүссэн боловч зөвлөмж өгөхгүй байх (түүний оронд ижил төстэй хувилбар гаргах, хувилбар тус бүрийн давуу ба сул талуудын талаар ярилцах).

МЭДЭЭЛЛИЙГ ОЛЖ АВАХ БА АШИГЛАХ**I. Шинэ мэдээллийг хаанаас хайх вэ?**

- Хамтран ажиллагсад, бусад судлаач болон байгууллагынхаа номын санч нараас
- Парламентын гишүүн ба байнгын хорооны ажилтнууд
 - Чуулганаар хэлэлцэх асуудлын талаар мэдээлж байх,
 - Тамгын газрын чиг үүрэгт заасан бусад
- Яам, Тамгын газрын мэргэжилтнүүд
- Их, дээд сургуулийн багш, судлаач нар
- Бие даасан судалгааны байгууллага /Think tanks/
- Төрийн бус байгууллага
- Сонирхлын бүлгүүд
- Гадаадын судлаачид ба манай улсад суугаа Элчин сайдын яамны мэргэжилтнүүд

II. Интернэт, сонин, сэтгүүл ашиглах нь

- Өөрийн судалгаанд хэрэгцээтэй мэдээллийн эх сурвалжийг сайн мэдэж байх нь чухал. Мөн та мэдээллийн эх сурвалжийг хайж байх хэрэгтэй.

- Мэдээллийн эх сурвалж бүрийн давуу ба сул тал, туйлшралын талаар сайн мэддэг байх ёстой.
- Мэдээллийн тухайн эх сурвалжийг хэзээ, хэрхэн ашиглах нь зохимжтойг мэдэж байх хэрэгтэй.
- Мэдээллийн эх сурвалж бүрт итгэж болохгүй. Учир нь зарим эх сурвалж нь мэдээллийг өөрийн ашиг сонирхлын өнцгөөс тайлбарладаг.
- Баталгаатай хоёрдогч мэдээллийн эх сурвалж таны судалгааны ажлыг үндсэн эх сурвалж руу хүргэх ач холбогдолтой.
- Интернет нь судлаачийн ажлын чухал хэрэгсэл боловч түүнийг болгоомжтой ашиглах ёстой.
 - Олны итгэл хүлээсэн вэб сайтыг хайх.
 - Үйлчлүүлэгчээ баталгаатай, бодит мэдээллээр хангах.

III. Ажил хэргийн өргөн холбоотой байхын ач холбогдол

- Таны ажил хэргийн холбоо сүлбээ нь хамгийн чухал бөгөөд баталгаатай мэдээллийн эх үүсвэр байдаг.
- Ажил хэргийн холбоо сүлбээ нь зарим тохиолдолд мэдээллийг богино хугацаанд олж авах цорын ганц арга зам байж болно.
- Хэрэв та мэдээлэл авах шаардлагатай байгаа албан тушаалтныг таньдаг бол түүнээс албан ёсны мэдээлэл авах нь хялбар болно.
- Хэрэв зарим байгууллагууд таны мэдээлэл авахыг хүссэн хүсэлтэд хариу өгөхгүй бол та тэвчээртэй хүлээж, шаардах хэрэгтэй.
- Бие биенээ танихгүй учраас албаны хүнээс мэдээлэл авах нь эхний үед бэрхшээлтэй байж болно.
 - Өргөн холбоо сүлбээтэй хамтран ажиллагаадаасаа туслалцаа ав.
 - Засгийн газрын болон бусад байгууллагын шинжээч нар танд мэдээлэл өгөхдөө тухайн асуудалд хандах өөрсдийн өнцгийг хууль тогтоогч нарын сонорт хүргэх хүсэлтэй байдаг.

IV. Ажил хэрэг, мэргэжлийн сүлжээг хэрхэн бий болгох вэ?

- Таны судалгааны чиглэлийн сэдвээр зохиогдох бага хурал, семинар болон уулзалтуудад оролц.
- Бусад байгууллагын судлаач нартай Парламентын ордонд уулзалтуудыг зохион байгуул.
- Парламентын гаднах байгууллагуудын шинжээч судлаач нарт өөрийгөө таниулах уулзалтуудыг зохион байгуул.
- Засгийн газар, төрийн бус байгууллага, их сургууль болон олон улсын байгууллагын судлаач шинжээч нартай тогтмол уулзалтуудыг санаачлан зохион байгуул.
- Хамтран ажиллах нь харилцан ашигтай гэдгийг ойлгуул.
 - Бусад байгууллагын шинжээч нарт Парламентын талаархи мэдээллийг танаас авч болно гэдгийг ойлгуул.
 - Тэд танаас асуулт асуух бүрт нь туслаж, хариуг цаг тухайд нь өгөөрэй.
 - Мэдээж та нууцын зэрэглэл бүхий мэдээллийг тэдэнд өгөх боломжгүй.

- Таны ажилладаг судалгааны байгууллагын удирдлага, менежерүүд танд туслах боломжтой ч судлаач бүр өөрийн ажлын холбоо сүлбээ, танилын хүрээг өргөсгөж байхад анхаарч байх хэрэгтэй.

БАГААР АЖИЛЛАХ НЬ.

- ❖ Бусдын мэдлэгийг ашиглах
- ❖ Салбар хоорондын хамтын ажиллагааг судалгаанд нэвтрүүлэх
- ❖ Мэргэжлийн туйлшрал гарч болзошгүйг анхаарах
- ❖ Хамтран ажиллагсад харилцан бие биенээ хүндэтгэх
- ❖ Багийн гишүүдийн ажлын газрын байршлыг харгалзах
- ❖ Бие биенээ таньж мэдэх, харилцан ойлголцох
- ❖ Байнгын хорооны ажлыг сайжруулах
- ❖ Судалгааны алба болон үйлчлүүлэгчийн сонирхолд нийцнэ.
- ❖ Өөрийнхөө ажлын хариуцлагыг үүрэх

ХУУЛЬ ТОГТООХ БАЙГУУЛЛАГАД ЗОРИУЛЖ СУДАЛГААНЫ ТАЙЛАН БИЧИХ

I. Судалгааны тайлангаас хууль тогтоогчид юу мэдэх ёстой вэ?

Хууль тогтоогчид бол тусгай үйлчлүүлэгчид юм.

- Тэд ихэвчлэн маш завгүй байдаг ба өргөн хүрээтэй асуудлуудыг хэлэлцэж санал өгдөг.
- Тэд зарим нэг салбарын асуудлаар мэргэшсэн байж болох авч бүх салбарын асуудлаар мэргэших боломжгүй.
- Тэд сайтар боловсруулсан мэдээллийг үндэслэн хамгийн зөв шийдвэр гаргахыг хүсдэг

Дээрх онцлогт зарим шинэ судлаач шинжээчид богино хугацаанд зохицдог бол заримд нь илүү хугацаа шаардагддаг. Асуудлыг зөв шүүн тунгаах, асуудлыг шийдвэрлэх оновчтой хувилбар боловсруулахын тулд судлаач өргөн мэдлэгтэй, дүн шинжилгээ хийх чадварыг сайтар эзэмшсэн байх ёстой. Хууль тогтоогчдод тухайн асуудлын юун дээр анхаарахыг шүүж гаргаагүй, түүхий мэдээллээр дүүрэн нуршуу тайлан бичдэг судлаач нь парламентад сайн үйлчилгээ үзүүлж чадахгүй.

II. Хууль тогтоогчдод зориулж тайлан бичихэд тавигдах шаардлага

- Хууль тогтоох байгууллагын хэрэгцээг цаг тухайд нь хангасан байх.
- Асуудлын голыг тодорхойлсон бөгөөд товч байх.
- Хураангуй хэсгийг тайлангийн эхэнд оруулах нь хэрэглэгчдэд ойлгоход хурдан бөгөөд хялбар байна.
- Бичгийн найруулга нь зохих зиндаанд нийцсэн байх
- Мэдээлэл үнэн, баталгаатай байх.
- Аль нэг улс төрийн хүчнийг дэмжсэн, туйлширсан байхгүй байх.
- Ишлэл, эх сурвалжийг бичсэн байх
- Хянагдсан байх.

III. Тайлангийн бүтэц, зохион байгуулалт

- Батлагдсан нэг загвар байхгүй
- Тодорхой, товч ба ойлгоход хялбар
- Ердийн товч тайлан нь доорх хэсгээс бүрдэнэ. Үүнд:
 - ✓ Хураангуй
 - ✓ Асуудлыг томъёолсон удиртгал хэсэг
 - ✓ Дүн шинжилгээ
 - ✓ Дүгнэлт /зөвлөмж биш/

IV. График зураг, хүснэгт зэргийг ашиглах**УЛСЫН ИХ ХУРАЛ БА ХУУЛИЙН ДҮН ШИНЖИЛГЭЭ****Хууль тогтоох танилцуулга**

- Засгийн газраас өргөн мэдүүлсэн ихэнхи хуулийн төсөлд ийм танилцуулга бэлтгэх.
- Энгийн, хуулийн бус, ойлгомжтой үг хэллэгээр бичих.
- Асуудал, баримт дэвшүүлж тавих.
 - Хуулийн төсөл боловсруулагчид урьдчилан таамаглаагүй үр дагавар
 - Хуулийн төслийн талаар гаргаж болох адилтгах тайлбар.
 - Хуулийн төсөлд дүн шинжилгээ хийж гишүүдэд хэлэлцэх үндэслэлийг гаргаж өгөх.

Байнгын хороонд ажиллах

- Хуульчид нь хуулийн зөвлөгөө юм уу эсвэл тайлбар авах шаардлагатай байгаа аливаа байнгын хороонд туслалцаа үзүүлэх.
 - Хуулийн хэрэгцээ шаардлагатай үед үүрэг даалгавар авч ажиллах.
 - Хуулийн байнгын хороодод тогтмол туслалцаа үзүүлэх.

Гишүүдийн хуулийн төсөл

- Асуудалд хуулийн дүн шинжилгээ хийх.
 - Үндсэн хуульд нийцэж буй эсэхийг авч үзэх
 - Бусад холбогдох хууль тогтоомж
 - Хуулийн төслийн зорилгыг хэрхэн хангах

Гишүүдэд үзүүлэх туслалцаа

- Хуулийн үг хэллэгийг тайлбарлах
- Тухайн асуудал эрх зүйн зарчим, үндсэн хуульд нийцэж буй эсэхийг хэлэлцэх.
- Үг хэллэгийн хувьд хуулийн төслийг хэрхэн боловсруулах талаар ижил төстэй хувилбаруудыг санал болгох

Бусад хэвлэл нийтлэл**Судлаачид юуг хийхгүй вэ!**

- Гишүүнд хувийн хуулийн зөвлөгөө өгөх

- Хууль эрхийн асуудлаар сонгуулийн тойрогт туслалцаа үзүүлэх
- Хуулийн төсөл боловсруулах
- Парламентад хэрэгжүүлэх ажил үүрэгтэй холбоогүй ажил хийх.

БЭРХШЭЭЛТЭЙ АСУУДЛЫГ ХЭРХЭН ШИЙДВЭРЛЭХ ТУХАЙ

Нийтлэг бэрхшээлтэй асуудлууд

- Хэтэрхий ихийг хэт богино хугацаанд хүсэх
- Тодорхой бус асуултанд хариу авахыг хүсэх.
- Таны хийж буй судалгааны ажилд өөрийнхөө дүгнэлт саналыг оруулж дэмжүүлэхийг хүсэх, шаардах (өөрийн үзэл бодол, байр суурийг таны судалгааны ажил болон таны нэр хүндийг ашиглан хүлээн зөвшөөрүүлэх).
- Тэнцвэртэй, аль нэг тал руу туйлшраагүй судалгааг үл хүсэх (тодорхой бодлогыг дэмжсэн эсвэл эсэргүүцсэн баримт, үндэслэлийг гаргахыг хүсэх).
- Асуудлыг шийдэх цөөн хувилбаруудыг гаргахыг хүсэх, гол саналуудыг орхигдуулах.
- Зөвхөн итгэл даасан судлаачаар судалгаа хийлгэхийг хүсэх (тэр итгэл даасан судлаач нь тухайн асуудлаар мэргэшсэн эсэх нь хамаагүй).
- Таныг өөрийн намыг дэмжигч гэж бодох, тиймээс өөрийнх нь саналыг дэмжинэ гэдэгт итгэх.
- Танаас ямар шийдвэр гаргах асуудлаар зөвлөлгөө авах.

Зарим зөвөлгөө

- Объектив судалгаа хийдэг гэсэн нэр хүндийг олж ав (Энэ нэр хүндээ хадгалж үлдэхийн тулд бүхнийг хий. Удирдлагаараа зохих удирдамжийг батлуулан мөрд).
- Нийгмийн давхраажилт, бүлгүүдийн талаар ойлголттой байж тэдний эрх ашгийг судалгаандаа адил тусга. (яс үндэс, шашин шүтлэг, бүс нутаг, улс төр, философи, хүйсийн байдал, эдийн засгийн статус гэх мэт).
- “Зорилгот мэдээлэл”-ийг зөвхөн тодорхой нэг байр суурийг сонсохыг хүссэн захиалагчид бэлтгээрэй (захиалагчийн хүссэн ёсоор энэ мэдээллийг тэнцвэртэй байх зарчмаар бэлтгээгүй гэдгийг ойлгуулах).
- Асуудлын зөвхөн нэг талыг харахыг хүсэгчдэд тэдний байр суурьтай зөрчилдөгч талын байр суурь ямар үндэслэлтэй байж болох талаар сонсох хүсэлтэй эсэхийг асуух.

СУДАЛГАА ШИНЖИЛГЭЭНИЙ СЕКТОРЫН БҮТЭЭГДЭХҮҮН БА ҮЙЛЧИЛГЭЭ

1. Өргөн хүрээнд тараагдах тайлангууд:

- **Факт хуудас** нь тодорхой бөгөөд үндсэн мэдээлэл өгнө.
- **Богино хугацааны тайлан** нь яаралтай хэлэлцэх тодорхой нэг асуудлын тухай мэдээллээр хангана.
- **Богино хугацааны дүн шинжилгээний тайлан** нь хэд хэдэн асуудлын талаархи мэдээллээр хангана.
- **Урт хугацаанд хийх дүн шинжилгээний тайлан** нь хууль тогтоох эсвэл хяналтын асуудлаар судалж үр дүн нь удаан хугацаанд гарна.
- **Хууль бүртгэх ба хуульд харьцуулсан судалгаа** хийсэн тайлан.
- Бусад бүтээгдэхүүн

2. Нууц санамж бичиг ба тайлан:

- Тухайн гишүүн болон байнгын хорооны захиалгаар хийх нууцын зэрэглэлийн судалгааны ажил нь үйлчилгээний чухал хэсэг.
 - Захиалгыг зөвшөөрөлгүйгээр бусдад мэдээлэх, вэб хуудас дээр ил тавих ёсгүй мэдээлэл.
 - Хязгаарлагдмал хүрээнд ашиглах мэдээлэл
- Байнгын хороонд захиалгаар хийх судалгаа
 - Хууль тогтоох эсвэл хуулийн хэрэгжилтийн хяналтын асуудлын дүн шинжилгээ ба танилцуулах мэдээ
 - Гэрчийн мэдүүлэг авах зорилгоор боловсруулсан асуулт хариулт
 - Гэрчийн нэрсийн жагсаалт
 - Байнгын хорооны тайлан

1. Байнгын хорооны гэрчийн мэдүүлэг

3. Үйлчилгээний төрлүүд:

- Зөвлөлгөө ба амаар танилцуулга хийх,
- Байнгын хорооны ажилд шууд дэмжлэг үзүүлэх
- Шинээр сонгогдсон гишүүний сургалтыг явуулах
- Хуралдааны дэг болон бодлогын асуудлаар гишүүдэд зориулан семинар хийх
- Ажилтнуудад зориулсан семинар, сургалтуудыг явуулах,
- Судалгааны албаны вэб сайт ба мэдээллийн санг ажиллуулах,
- Бусад үйлчилгээ үзүүлэх,

СУДАЛГААНЫ АЛБАНЫ ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТ, ЗОРИЛГО, ЗОРИЛТ**Судалгааны албыг зохион байгуулах нь**

- Ихэнх тохиолдолд хууль тогтоох байгууллага нь бие даасан мэдээлэл шинжилгээний төвүүдийг буй болгодог. Энэ төвүүдийг ихэвчлэн доорх үүрэгтэйгээр зохион байгуулна. Үүнд:
 - ❖ Судалгаа
 - ❖ Номын сан
 - ❖ Сургалт
 - ❖ Төсвийн дүн шинжилгээ
 - ❖ Хуулийн дүн шинжилгээ
- Энэ нь дээрх төвүүд ихэнхдээ давхардсан үйлчилгээ үзүүлэх болон парламентын гишүүд хэнд хандахаа мэдэхгүй будилах зэрэг сөрөг үр дагавартай байдаг.
- Энэ хүндрэл нь судалгаа, сургалт болон номын сан зэрэг ойролцоо үйлчилгээ үзүүлдэг нэгжүүд дээр илүү ажиглагддаг.
- Иймээс дээрх тусдаа нэгжүүдийг хэсэгчлэн эсвэл бүрэн нэгтгэх хандлага ажиглагдаж байна. Хэсэгчлэн нэгтгэх нь судалгаа, мэдээлэл хариуцсан нэг менежерийн удирдлаган дор номын сан, судалгааны төвийг оруулахыг хэлнэ. Мөн парламентын гишүүд зөвхөн нэг албан тушаалтанд судалгааны захиалгыг өгнө. Бүрэн нэгтгэх нь дээрхи менежерийн удирдлага дор сургалтын нэгжийг оруулахыг хэлнэ.

- Судалгаа мэдээллийн хэлтсийн үйл ажиллагааг нягтруулах, сайн зохицуулалтанд оруулах хувилбаруудыг судлах шаардлагатай болно.
- Судалгааны алба өргөжин бэхжих тусам түүний дотоод зохион байгуулалтыг салбар, мэргэжлээр нь хуваах эсвэл нэгдмэл байлгах асуудлыг шийдэх хэрэгтэй болдог.
- Судалгааны албаны бүтэц зохион байгуулалтаас үл хамааран тус албын хамгийн чухал үйлчлүүлэгч нь парламентын байнгын хороод байна.

Судалгааны албыг хөгжүүлэх нь

- Судалгааны албыг байгуулахдаа чанартай үйлчилгээ үзүүлэхэд ямар нөөц хөрөнгө байгааг анхаарах
- Судалгааны албаны хөгжлийн үе шат бүрийн санхүүжилт нь парламентын шууд дэмжлэгээс хамаарна. Өөрөөр хэлбэл парламент хэдий хэмжээний чухал мэдээллийг судалгааны албанаас авч байна төдий чинээ тус албыг дэмжих нөхцөл бүрдэнэ.
- Судалгааны алба парламентын дэмжлэгийг сайн үйлчилгээ үзүүлснээр олж авахын зэрэгцээ парламентын гишүүд судалгааны албаны нөөц боломжийг аль болох үр дүнтэй ашиглах мэдлэг чадварыг эзэмших хэрэгтэй.
- Судалгааны албыг хөгжүүлэх зорилгоор парламентруу хандсан чухал алхамууд:
 - Төгс нөхцөл нь судалгааны албыг байгуулах эрх зүйн орчныг буй болгох
 - Хүлээн зөвшөөрөгдсөн Ёс зүйн дүрэм батлуулах
 - Парламентын хяналтын хороог байгуулах
 - Мэдлэг чадварыг үндэслэн хүний нөөцийн бодлогыг хэрэгжүүлэх
- Бага хэмжээнд эхлэх гэхдээ удаан хугацааны хөгжлийн төлөвлөгөөтэй байх:
 - Эхний үе шатанд сайн бэлтгэгдсэн цөөн тооны судлаачыг ажиллуулах
 - Дунд үе шатанд судалгааны алба бүрэн хэмжээнд ажиллаж хууль тогтоогчдын дэмжлэгийг хүлээсний үндсэн дээр орон тоогоо нэмэгдүүлэх, үйл ажиллагаагаа өргөсгөх
 - Алсын зорилго нь хөгжин бэхжсэн судалгааны төвийг буй болгох.
- Хөгжлийн үе шат бүр нэн шаардлагатай байгаа мэргэжлийн ур чадварыг сайжруулахад анхаарах
- Сургалт болон ур чадварыг дээшлүүлэх арга хэмжээ тогтмол авах.

НОМЫН САН, СУДАЛГААНЫ АЛБЫГ НЭГТГЭХ НЬ

Лавлагааны номын санчид тавих шаардлага

- ❖ Номын сангийн шинжлэх ухааны эрдмийн зэрэг эсвэл ажлын туршлага
- ❖ Тухайн шинжлэх ухааны баклавын зэрэгтэй байж болно.
- ❖ Эх сурвалж болон мэдээллийн санг ажиллуулах, мэдээллийг олж тогтоох чадвар эзэмшсэн байх
- ❖ Парламентын гишүүд болон байнгын хороодоос мэдээлэл хүссэн хүсэлтэд шууд хариу өгөх

Судлаачид тавих шаардлага

- ✓ Шинжлэх ухааны эрдмийн зэрэг

- ✓ Хэд хэдэн салбарын судалгааны ажлыг гүйцэтгэх чадвар
- ✓ Тодорхой салбарын талаархи мэдлэгтэй байх
- ✓ Судалгааны тайлан бичих чадвартай байх
- ✓ Парламентын гишүүд болон байнгын хороодоос захиалах судалгааны ажлыг гүйцэтгэх

Хоорондын харилцаа

Парламентын номын сан болон судалгааны алба нь тус тусын ажил үүргийн дагуу парламентын гишүүд болон байнгын хороодоос ирэх хүсэлтийг хүлээн авч ажиллана.

Хамтран багаар ажиллах

- Номын санчид мэдээллийн эх сурвалж, баримт материалаар хангах,
- Судлаачид мэдээллийг боловсруулж, дүн шинжилгээ хийсний үндсэн дээр судалгааны тайлан бичнэ.

Бүтэц зохион байгуулалтын хувилбарууд:

- ❖ Хууль тогтоох байгууллага дахь бие даасан нэгжүүд
- ❖ Номын сан дахь бие даасан нэгжүүд, өөр өөр менежерт захирагдана.
- ❖ Нэг менежерт захирагдах тусдаа нэгжүүд
- ❖ Нэгдсэн алба

* * *

Ашигласан материал

1. “Хууль тогтоох чиглэлийн судалгаа ба дүн шинжилгээ” АНУ-ын Конгрессийн сургалтын гарын авлага, АНУ.,2009.
2. “СШОНХТ-ийн судлаач, шинжээч нарт зөвлөмж”, Ц.Норовдондог, УБ.,2009.
3. “Судалгааны ажлын төлөвлөгөө боловсруулах удирдамж” ННФ, УБ.,2011.
4. “Хууль бүтээх ажиллагаан дахь бодлогын шинжилгээ, ач холбогдол”, Ц.Болормаа, магистрын ажил,УБ.,2010.

